

Tonči Kuzmanić (ur.): Prispjevki h kritiki managerske paradigme – R. F. Drucker in njegov managerski ideologem

Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, Ljubljana, 2008, 270 strani.

Na kaj pomislite, ko zaslišite besedo »menedžer«? Na »gospodarski kriminal«, na zavidljivo *de facto* imunost njegovih protagonistov pred formalnimi sankcijami, na pravniško čarovnijo, ki podjetnemu in vplivnemu posamezniku omogoči, da tako rekoč iz nič postane »lastnik« podjetja, na bajno plačo in mnoštvo drugih ugodnosti, na ponosnega in samozavestnega predstavnika novodobne (»postmoderne«) avantgarde delavskega razreda (oziroma delovnih ljudi in občanov), na izkoriščevalca čedalje bolj brezpravne in neboljane delovne sile, na šefa, ki se trudi strokovno upravljati »človeške resurse«, na ideal, ki naj bi se mu skušal približati vsakdo, kdor hoče biti v »koraku s časom« (ali celo pred njim) ...? No, v zborniku, ki ga je uredil Tonči Kuzmanić, so menedžerji in menedžment vsekakor obravnavani dosti bolj celovito, predvsem pa kritično, pri tem pa je osrednja pozornost namenjena avtorju, ki velja za guruja *par excellence* ali »svetega« očeta (»sveto kravo«?) tovrstne teorije in prakse, tj. Petru Ferdinandu Druckerju (1909–2005). Knjiga je sicer sestavljena iz enajstih razprav, ki so jih prispevali Tonči Kuzmanić (»Management kot post-ideologem znanja in nosilec post-totalitarnege: poskus mišljenja Očeta managementa – P. F. Druckerja«, »Konstrukcija in funkcija znanja (*knowledge*) v Druckerjevi 'teoriji' managementa«), Blaž Kosovel (»Druckerjeva konstrukcija 'svobodne družbe'«), Aleš Rojc (»Drucker kot teoretik 'industrijske družbe'«), Primož Kraševac (»Druckerjeva (razumniška) zgodovina«), Andrej Markovec (»Druckerjev psevdohistorizem pri utemeljevanju post-kapitalistične družbe znanja«), Mirt Komel (»Znanost managementa?«), Igor Bijuklič (»Managerski misijonarji in njihovo poslanstvo«), Tjaša Lamperet (»Druckerjeva argumentacija za ponotranjenje dela«), Primož Turk (»Druckerjevo pojmovanje dela: z ozirom na Marxa in Taylorja«) in Julija Magajna (»Management telesa brez organov«). Člankom pa sledijo še slovarček Druckerjevih izstopajočih oznak in citirani odlomki iz njegovih besedil v jeziku izvirnika.

Menedžerska »paradigma«, ki jo je razvil Drucker (v svojih številnih, že domala nepreglednih tekstih), se vrti predvsem okrog dela oziroma upravljanja, in to ne le v poslovnih, ekonomskih ali profitnih ustanovah, marveč povsod tam, kjer ljudje – hočeš nočeš – delajo, torej tudi v prostovoljnih, državnih (»javnih«), cerkvenih, izobraževalnih, družinskih in drugih organizacijah. Menedžersko poslanstvo je v tem pogledu dovolj nedoumno: delati, delati in še enkrat delati, a po možnosti čim bolj učinkovito oziroma produktivno. Drucker pojmuje delo (*working*) kot nekaj, kar je človeku podelil vsemožečni Bog, in sicer po eni strani kot kazen za njegov »padeč« (izvirno greš-

nost), po drugi strani pa kot blagoslovljeni »dar odrešitve« (ne v neki časovno ali prostorsko oddaljeni, abstraktni transcendenci, marveč že kar »tukaj in zdaj«). Menedžer, ki priganja k delovanju, je potemtakem nekakšen posrednik (»medij«) med Stvarnikom in njegovim avtorskim izdelkom, človeškim bitjem. Vendar pa menedžer ni klasični (industrijski) šef, ki svoje podrejene (najeto »delovno silo«) obvladuje s kombinacijo palice in korenčka, tj. vsaj v zadnji instanci z zastraševanjem. Ne, menedžerjeva naloga je v tem, da delavec (»človek organizacije«) svojega početja v službi (bolj ali manj vestnega izpolnjevanja ukazov, ki prihajajo »od zgoraj«, z vrha oblastne piramide) ne dojema zgolj kot *job* ali nujno zlo (»tlako«) oziroma kot neizbežno sredstvo za preživljanje (življenje, ki se zares začne šele tedaj, ko je delavnika konec), ampak kot nekaj, kar je najtesneje ali najgloblje povezano s »smislom« njegovega bivanja (v relativno kratkem presledku med rojstvom in smrtjo). Z drugimi besedami: menedžer, ki ustreza svojemu (pravzaprav Druckerjevemu) pojmu, mora delavca v prvi vrsti motivirati, da bo ta delal bolj ali manj tako, kot delajo na primer prostovoljci: ne zaradi obljubljenega gnotne nagrade (denarnega plačila ali mezde), ampak zaradi predanosti »stvari sami«, tj. *for the cause*. Menedžer (*leader*) mora, skratka, pritegniti (prepričati) podrejene (še natančneje: *followers* ali *associates*) s svojo vero v skupno »vizijo«, tako da se delavec *sua sponte* čim bolj poistoveti s cilji ali vrednotami (»misijo«) organizacije in se ji preda (in torej ne le proda!) z vsemi svojimi koristnimi/uporabnimi zmožnostmi (telesnimi, intelektualnimi in emocionalnimi). Delo postane tako pravzaprav izenačeno z življenjem, aktivnost (oziroma »izziv« ali »poklicanost«, v kateri in s katero posameznik osebno (ali duhovno) raste oziroma se razvija, uresničuje, izpolnjuje ali »odrešuje« (tako da medtem ko z »optimalno učinkovitostjo« dela za druge, dela še »na sebi« – na svoji človeški ali psihološki »naravi« – in zadovoljuje višje, nematerialne želje po ustvarjalnosti, avtonomnosti, spoštovanju, pripadnosti, sprejetosti in naklonjenosti). Pomemben cilj menedžerja, ki je po potrebi svetovalec, animator, prijatelj, koordinator, vizionar, prerok, (pre-)vzgojitelj, učitelj, trener, dirigent, psiholog, terapevt, socialni delavec in voditelj, je torej v tem, da v podrejeni osebi prebudi, okrepi ali ustvari notranjo (»pozitivno«) motivacijo za delo oziroma ponotranjeno samokontrolo ter odgovornost do nalog in projektov, ki jih je treba čim bolje (in čim prej) opraviti, in sicer najraje tako, da posameznik da »vse od sebe«, kar pa bržkone sploh ni pretežno, če velja hipoteza (dogma?), da vse to, kar nekdo dela v službi organizacije, počne – bodisi v prvi bodisi v zadnji instanci – pravzaprav zase (*sin ecclesia nulla salus est*).

Drucker namenja posebno pozornost menedžerski obravnavi specifično postmoderne tipa prodajalca delovne sile, tj. *knowledge worker*, delavca z lastnim produkcijskim sredstvom, ki je specializirano znanje. Jasno je namreč, da je tovrstnega (»kognitivnega«) proletarca (ki pogosto pozna svoje delovno področje bolje od katerega koli drugega zaposlenega v organizaciji) dosti težje nadzorovati kakor množične (»fizične«) delavce v okviru (»fordističnega«) industrijskega kapitalizma. Lastništvo proizvodnih sredstev (znanja in osebnostnih potencialov) namreč omogoča umskim delavcem večjo mobilnost, fleksibilnost, neodvisnost in zatorej tudi zmožnost nadzora nad količino in kakovostjo opravljenega dela (po drugi strani pa ozka specializacija povečuje njihovo odvisnost od nosilcev/utelešenj znanj z drugih področij). Zato ne preseneča, da je menedžerjeva funkcija primarno v tem, da delavec čim bolj ponotrani dispozicijo za samokontrolo (uspešno, odgovorno in učinkovito delo) ter vrednotne/ciljne usmeritve organizacije, ki ga zaposluje. Vidimo torej, da Drucker pravzaprav nadaljuje delo, ki ga je resda v kontekstu industrijskega kapitalizma začel že Frederick Winslow Taylor (1856–1915), pionir »znanstvenega menedžmenta« (*scientific management*). Za Taylorja, ki ga Drucker sicer neizmerno ceni (za razliko od Marxa, ki je zanj zgolj »čvekač, ki ni nikoli zares delal«), je bil temeljni problem nesmotrno trošenje človeškega dela (dodatna težava pa je v tem, da se ljudje v glavnem sploh ne zavedajo neučinkovitega ali zapravljivega razzsipanja svojih življenjskih moči pri delovnih opravilih). Njegov cilj je bil povečati učinkovitost delovnih aktivnosti in s tem tudi izboljšati splošno materialno blaginjo, kar pa pomeni vzpostavitev stanja, v katerem slednjič sovpadajo interesi delodajalcev in delojemalcev. Kako je to mogoče? Preprosto: rešitev »razrednega vprašanja« ni »diktatura proletariata« ali komunizem, marveč revolucija produktivnosti (rezultat znanstvene organizacije dela), ki omogoči hkratno znižanje stroškov produkcije in povečanje delavskih plač, vzporedno s tem pa še »pomeščanje« proletariata (oziroma njegovo preobrazbo v buržoazijo). Še drugače rečeno, da bi delodajalci in delojemalci končno le pristali v »istem čolnu« (in končali »razredno vojno«), je potrebna revolucija v glavah kapitalistov in delavcev. Prav ta mentalni preobrat pa je bistvo znanstvenega menedžmenta oziroma z njim povezanega povečanja učinkovitosti in produktivnosti. To pa seveda implicira pretvorbo človeškega dela v skupek mehaničnih (preprostih, ponavljajočih se, vnaprej določenih, »racionaliziranih« in časovno natančno odmerjenih) gibov, ki so jim odvzete vsakršne odvečne, nepotrebne ali »romantične« kretnje (in ki se jih lahko nauči izvajati tudi »inteligentna gorila«), tako da predstavljajo najboljši način (*one best way*) izvedbe določene predpisane naloge. Skratka: Taylorjeva rešitev je »mehanizacija delavca« (Gramsci), podkletena z nepopustljivostjo do lenarjenja ali »zabušavanja« (*systematic soldiering*) in z dosledno odpravo vsakršnega nekoristnega trošenja telesne energije.

Druckerjeve hvalnice na račun Taylorja, v katerem vidi velikega človekoljuba (čigar poglavitni cilj je bil doseči harmonično sožitje delodajalcev in delojemalcev, s posebnim podarkom na zadovoljitvi interesov delavskega razreda), vsekakor ne presenečajo, saj gre obema predvsem za to, kako iz dela in delavstva iztisniti čim več. Zanimata ju, *grosso modo*, povečanje učinkovitosti in produktivnosti dela, razlikujeta pa se zgolj v tem, da se je Taylor mučil s fizičnimi delavci, medtem ko Drucker obravnava njihove umske (*knowledge*) kolege (katerih delovne naloge so vsekakor neprimerno bolj kompleksne). Sicer pa oba poudarjata, da upoštevanje načel znanstvenega menedžmenta osreči delavca oziroma iz njega naredi boljšega, na primer (samo)uresničenega ali izpolnjenega in, ne nazadnje, celo osvobojenega človeka: *Arbeit macht frei*. V tej (»programski«) perspektivi je kajpak rahlo čudno, da je moral Taylor leta 1912 (torej le slabo leto po izidu knjige *The Principles of Scientific Management*) zagovarjati svoje metode pred posebno komisijo predstavnškega doma ZDA (*Special House Committee*), ki je bila ustanovljena na pobudo ameriškega delavskega gibanja, v čemer vidi Drucker »enega od najbolj umazanih političnih napadov in blatenj imena (*character assassination*) v vsej ameriški zgodovini«. Drucker (»inženir duš«) na srečo ni bil deležen takega šikaniranja (ki nemara še najbolj kaže na to, kako kratkovidna, slabotna in pomanjkljiva je delavska pamet), vseeno pa ne moremo reči, da je požel (zasluženo) slavo in priznanje v sodobnem družboslovju. V bistvu ostaja celo prezrt, čeravno je prav on ključni avtor »menedžerske paradigme«, postmoderne menedžmenta (ta pridevnik je Drucker uporabil že v petdesetih letih prejšnjega stoletja), ki ni »znanstveni« (Taylor), ampak temelji na znanju: *knowledge management*, primeren za *knowledge workers* v *knowledge society*, tj. na znanju temelječi (in iz organizacij sestavljeni) družbi. Prav zato je zbornik, ki ga je uredil Tonči Kuzmanič, izjemno dragoceno čtivo, saj orje ledino na obsežnem področju, ki ga je doslej že osvojila »menedžerska revolucija« in iz nje porajajoča se mentaliteta (psevdo religija ali psevdoidologija za postreligiozne in postideološke socialne formacije). Menedžment je namreč po novem zaželen in dobrodošel, celo nujno potreben domala povsod: v vladi, državnih upravi, policiji, vojski, sodstvu, tožilstvu, bolnišnici, šoli, raziskovalni instituciji, cerkveni organizaciji, podjetju, družini ... Vsakdo naj bo svoje sreče (samoaktualizacije in emancipacije) – menedžer. Menedžment in menedžerje potrebuje kajpak tudi »konvencionalni« (ali morda na znanju utemeljeni?) organizirani kriminal, ki pa lahko v zvezi s tem mirno sledi vzornikom v zakonitih javnih in zasebnih organizacijah. Videti je namreč, da so postali ravno ugledni menedžerji (ob pomoči advokatov) daleč najbolj prodorna (in tudi zavidljivo uspešna) kriminalna (pod)kategorija. *Management pays!*

Edward Palmer Thompson: Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija

Prevod: Zdenka Erbežnik, Milan Jesih (verzi); spremna beseda: Jože Vogrinc. *Studia humanitatis*, Ljubljana, 2010, 667 strani.

Edward Palmer Thompson, britanski marksistični zgodovinar (1924–1993), je vsekakor avtor, ki ga ni mogoče (oziroma ga niti ni dopustno) prezreti tudi – ali celo še posebej – v kriminološki perspektivi. To velja tako za njegovi sloviti knjigi *Whigs and Hunters* in *Albion's Fatal Tree*, ki se sicer izrecno ukvarjata z vprašanjem »hudodelstev« v osemnajstem stoletju, kakor za nedavno tudi v slovenščino prevedeno delo *Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija*, ki obravnava predvsem formalno/oblastno in neformalno družbeno nadzorstvo (v tradicionalnih skupnostih z mogočno moralno regulacijo spolnih in družinskih vlog, tj. normativno pričakovanih vedenjskih vzorcev moških in žensk) oziroma raznoliko upornišvo angleških »delovnih revežev« (*the labouring poor*) v obdobju pred industrijsko revolucijo.

Beseda »navada« zveni v postmodernih časih (ko se od posameznika vse bolj zahteva, da uravnava svoje vedenje in razmišljanje ravno v odvisnosti od razkrajanja, krhkosti ali naglega zastarevanja vsega »običajnega« in potemtakem tudi »nrvnega«) bržkone že precej staromodno, v prejšnjih stoletjih pa je pomenila v glavnem to, na kar se danes nanaša oznaka »kultura« (namreč človekova »druga narava«, tj. kompleksen sistem skupnih pomenov, vrednot in norm ter njihovih materialnih oblik oziroma simbolnih »utelešenj«). No, ne glede na to, da »navada« za večino ljudi – in sicer tako v preteklosti kakor v sedanjosti – implicira predvsem bolj ali manj zopno privajanje telesa in duše (ter čedalje bolj tudi »srca«) na strukturne imperative heteronomnega (in v tem okviru kajpak tudi mezdne) dela, s katerim posameznik preživlja samega sebe in svoje odvisne družinske člane, za nameček (»presežek«) pa vzdržuje še brezdelje, udobje, lagodje in veselje privilegirane (srečnejše) manjšine, trdoživnega »leisure class« (Thorstein Veblen) in njegovo prestižno, razlikovalno, imenitno, bahavo, razkazovalno potrošnjo (*conspicuous consumption*), pa Thompson poudarja, da so v osemnajstem stoletju *customs* služile tudi kot normativni vir za obrambo plebejske (in neredko »puntarske«) kulture pred surovo prodirajočimi novotarijami kapitalističnega procesa (na primer pred ograevanjem občinske zemlje, zaostrovanjem delovne discipline in nereguliranim ali »svobodnim« trgovanjem z žitom), ki so jih vladajoči (zemljiški lastniki, trgovci, oblastniki in poslovneži) resda prikazovali kot nesporne »izboljšave« (ekonomsko »modernizacijo« in »racionalizacijo«), medtem ko so jih podrejeni doživljali kot izkoriščanje, zatiranje, odvzemanje pravic (veljavnih po običajnem pravu) ali nasilno razbijanje

tradicionalnih vzorcev »dela« in »prostega časa« (raba narekovajev je nujna, saj v ruralni družbi, utemeljeni na malem kmetstvu in domačem rokodelstvu, ni mogoče potegniti stroge in specifično moderne ločnice med »delovnimi« in »nedelovnimi« dejavnostmi). Z drugimi besedami: »navada« – oziroma avtoriteta (»moč zakona«) v starodavnosti, kontinuiteti (pogostem ponavljanju in pomnoževanju), zanesljivosti in razumnosti zasidranih človeških potreb in pričakovanj – je bila tedaj normativna in vrednotna podlaga »moralne ekonomije« plebejcev, ki so se upirali patricijski (»razsvetljeni«) »politični ekonomiji« (agrarnega, trgovskega in industrijskega kapitalizma) ter učenjaški pravn(išk)i »teoriji« in praksi.

Thompson nameni posebno pozornost postopkom, s katerimi je podeželsko (višje in nižje) plemstvo (*the gentry*) zagotavljalo svojo »hegemonijo« (paternalistično oblast) oziroma »simbolno avtoriteto« v očeh podrejenih delovnih revežev, katerih vedenje je nihalo med pasivnostjo, upiranjem (ali »puntanjem«) in strahopetno (ali pač zgolj preračunljivo in prilizovalsko) poslušnostjo (takšno ali drugačno klečeplazenje seveda ni isto kakor »spoštljiva uslužnost«). Po njegovem mnenju je aristokratsko razkazovanje družbene in kulturne superiornosti najbolje opisati s pridevnikom »teatralno«, saj je temeljilo predvsem na mogočnosti dvorcev in krajinskih parkov, skrbno negovanih lasuljah, izdatni uporabi pudra, prelepih oblačilih in nogavicah, dodobra naštudiranih patricijskih gestah in ekstravagantnih držah, ošabnosti v vedenju in izražanju ter bleščavosti pompozni obredov (na primer lova, konjskih dirk, zasedanj sodišča, poročnih slavij in razdeljevanja miloščine). Poleg preudarne uporabe prestižne simbolike kulturne hegemonije (ki zakoliči meje obstoječega, možnega in dopustnega) se je plemstvo (pravzaprav agrarna buržoazija) opiralo še na štiri ključne vire nadzora, in sicer na: (a) pokroviteljski sistem vpliva (zlasti v razmerju do koncentrično razvejene ekonomske klientele) in podpore (na primer v sporih s prekupčevalci, posredniki, trgovci in drugimi lovci na dobiček); (b) veličino in strahovlado zakona (kar *in extremis* vključuje tudi odločanje o življenju in smrti); (c) izkazovanje uslug (znamenj gospodarjeve »velikodušnosti«) in dobrodelnosti (posebej v obdobjih draginje, lakote ali hudega pomanjkanja); (č) represivne ukrepe (oziroma svarilne in zatorej nujno relativno stroge kazni). No, na drugi strani pa so svoj (anti)teater zganjali tudi podrejeni, in sicer pogosto v varnem okrilju anonimnosti. Pojavi, kot so, denimo, grozilna (in posmehljiva, žaljiva ali sramotilna) pisma, požig sena ali sked-

nja, zakol živine, strel ali odvržena opeka skozi okno, s tečajev sneta vrata, posekan sadovnjak, spuščene zapornice ribnika, zastrupitev domačih živali, odkritje hišne strehe, porušen mlin, sežiganje lutk in obešanje škornja na vislice, jasno kažejo, da je bila »spoštljiva uslužnost« podrejenih v resnici dokaj krhka (sestavljena delno iz sebičnosti, delno iz hinavščine in delno iz strahospoštovanja pred gosposko). Dokaj očiten pa je tudi namen »teatralnih« (grozilnih in puntarskih) aktivnosti revežev: vzbuditi strah pri podeželskih plemičih (tj. večinoma odsotnih zemljiških lastnikih), magistratih in županih, opominjati na njihove tradicionalne dolžnosti in jih pripraviti do dobrodelnosti v času druginje ali lakote. Iz izmeničnih predstav teatra vladajočih in protiteatra podrejenih (»množice«) je razvidno, da sta oba razreda potrebovala drug drugega in sta se zatorej politično – v bolj ali manj neprekinjeni »vojni živce« – medsebojno (recipročno) brzdala. V zvezi s tem Thompson opozarja, da uporniška dejanja množice praviloma niso bila »slepa«, ampak so bila zavidljivo disciplinirana, dobro organizirana in usmerjena v jasne cilje.

Delovni reveži so se še posebej vztrajno upirali ograjevanju občinske zemlje (»gmajne«), pri čemer ni presenetljiv zgolj obseg, marveč tudi raznolikost protestov, ki so vključevali lobiranje, grozilna pisma, peticije, nagajanje nadzornikom, uničevanje listin, požige, nemire in podiranje ograj (vse to se je pogosto nadaljevalo še leta po dokončno ograditvi kmetijskega zemljišča). Thompson ugotavlja, da je ta trdoživi odpor (globoko prežet s sovraštvom, jezo in ogorčenjem) včasih tudi za desetletja odložil ograjevanje in neredko celo pomembno spremenil način njegove izvedbe. No, kljub vsemu pa je bilo tovrstno nasprotovanje nazadnje vendarle v glavnem uspešno zatrto (do leta 1850 so bila skoraj vsa odprta polja ograjena in opoziciji se je le redko – oziroma le v posebnih okoliščinah – posrečilo obdržati gmajno in puščo neograjeni za dalj časa). Z drugimi besedami: zgodovinsko zmago je slavilo prepričanje, da lastnina (zemljiška in tudi druga) že po svoji »naravi« implicira izključno uživanje. Tu kajpak trčimo ob zares ključno politično vprašanje o izvoru lastnine in upravičenosti do zemlje (ki očitno ni plod človeškega dela, ampak je – vsaj v religiozni ali teološki perspektivi – božji dar »vsemu človeštvu skupaj«). Skratka: kako je mogoče, da nekaj, kar izvorno ni bilo od nikogar, postane (pravno in politično priznana in s silo varovana) ekskluzivna lastnina nekoga? Odgovor, ki ga je ponudil Locke, je vse prej kot skrivnost: delo (kot domnevno izhodiščna in nesporna človekova »last«) je tisto, ki s posegom v skupno ustvari zasebno lastnino, ki upravičeno izključuje pravice drugih ljudi. Ta argument (na katerega so se – na primer v imenu »izboljševanja« kmetijske proizvodnje – sicer pogosto sklicevale tudi odločitve sodišč in zakonodajalca) je seveda precej šepav, vseeno pa je družno s kopico še drugih dejavnikov slednjič prispeval k prevladi pojmovanja (ki sta ga navdušeno podprla tako politična ekonomija kot pravna

»znanost«), da je lahko lastnina zgolj »izključujoča«, »popolna« in »absolutna« (ali pa je sploh ni), zaradi česar mora biti tudi nujno učinkovito državno/oblastno zavarovana (predvsem pred nelastniškimi delovnimi reveži, obsojenimi na to, da po novem »svobodno« delajo za mezdo). A to še zdaleč ni vse. Pojem izključne zemljiške lastnine (plod dolgega materialnega procesa sprememb v kmetijstvu, zaradi katerih se je uporaba zemlje otrsela imperativov preživetja in se preobrazila v tržno blago) so britanski kolonisti, uradniki in pravniki prenesli čez Atlantik, na Indijsko podcelino in v južni Pacifik. Čeprav so nedvomno poznali moč lokalnih navad in zemljiških sistemov, so jih tako ali drugače (denimo s silo ali prevaro) prilagodili lastnemu konceptu lastnine kot merila, ki se mu morajo ukloniti vse druge prakse (in »teorije«). Thompson vidi v tem procesu zanimiv obrat razmerja med »družbeno bitjo« in »družbeno zavestjo« (oziroma – v terminih ortodoksne marksistične tradicije – med »bazo« in »nadzidavo«), zakaj ravno (»uvoženo«) pravo je v kolonijah postalo temeljni vzvod reorganiziranja (in tudi dezorganiziranja) obstoječih agrarnih načinov proizvodnje in včasih tudi revolucionarne preobrazbe materialne »baze«. Kakor koli že, že bežen uvid v vlogo, ki jo je odigralo »pravo« v formiranju agrarnega (in seveda tudi drugih vrst) kapitalizma, nam pokaže, kako iluzorna – oziroma naravnost sleparska – je predstava o njegovi razredni nepristranskosti ali relativni avtonomnosti (ki naj bi mu omogočala, da svoja načela in pravila izpeljuje iz nekakšne samosvoje – navadnim ali neposvečenim smrtnikom pogosto in povsem upravičeno nedoumljive – »logike«).

S kriminološkega zornega kota je zelo poučno tudi zadnje (osmo) poglavje, ki obravnava »mačjo godbo« (ta na prvi pogled bržčas čudna oznaka je poslovenjena oblika angleške sintagme *rough music*, ki pa ima sopomenke tudi v francoščini, italijanščini in nemščini, na primer *charivari*, *scampante*, *Haberfeldtreiben*, *Tierjagen* in *Katzenmusik*). Izraz »mačja godba« se nanaša na kalejdoskopsko množstvo bolj ali manj ritualiziranih oblik posmehovanja, norčevanja, grajanja, sramotenja, poniževanja ali sovraštva, usmerjenih proti neprijetnim in motečim posameznikom, ki so se postavili po robu pomembnim moralnim normam skupnosti. Na kratko: gre za načine neformalnega sankcioniranja odklonskega vedenja, ki ga skupnost ni pripravljena tolerirati, ignorirati ali »nevtalizirati«. Tovrstne sankcije pa je običajno spremljala ostra, kakofonična, hrupna, ušesa parajoča »godba«, na primer ženket mesarskih nožev, klešč, lopat, grabelj, pločevinastih posod, kravjih zvoncev, piščali, ropotulj, rangelj, bobenčkov s kraguljčki, gosli, tamburic, orglic, vijugastih trobil, ovčjih in lovskih rogov in drugih zgodovinskih zvrsti glasbil. Obredi mačje godbe so vključevali jahanje na deski, lestvi, drogu ali oslu, obmetavanje grešnika z blatom in drugo umazanijo, maskiranje in plesanje, pisanje zabavljic in anonimnih pisem (ki so jih pritrdili na cerkvena ali zasebna vrata), izva-

janje grobe in obscene mimike, lov na »jelena« (ki so ga postavili na hišni prag »žrtve« in mu z lovskim nožem prebodli mehur, napolnjen z bikovo krvjo, ki ga je imel obešenega na prsiah), izdelovanje, nošenje, sežig in pokop lutke (tj. nekakšen pogrebni obred, ki pomeni najhujšo stopnjo izobčenja, saj kaže na to, da skupnost šteje problematično osebo tako rekoč že za mrtvo, zanjo neobstoječo) ... Z drugimi besedami: mačja godba je bila neke vrste »poulično gledališče«, namenjeno javnemu prikazovanju nravnega škandala (kar je dandanes predvsem »poslanstvo« množičnih medijev, še zlasti pa njihove zveličavne kraljice, televizije). Razlogi, zaradi katerih je skupnost (ali pa vsaj njena moralna večina) zoper svoje deviantne člane in članice (moralne prestopnike) uprizorila mačjo godbo, so bili številni in različni (vselej pa lokalno določeni). Tovrstne sankcije so lahko doletele: (a) moža, ki v prepirih popušča ženi (in torej pristaja na vlogo »copate«); (b) poročno osebo, ki si je privoščila pretirano (oziroma preveč očitno) razuzdano spolno življenje; (c) ženo, ki je prevarala moža; (č) moškega, ki potrpežljivo prenaša soproginjo nezvestobo (tj. »uslužnega rogonosca« ali *mari complaisant*); (d) moškega, ki pretepa svojo ženo oziroma grdo, surovo ali kruto ravna s podrejenimi družinskimi člani; (e) žensko, ki pretepa ali telesno poškoduje svojega moža (oziroma daje videz možače, prepirljivke ali zajedljive in gospodovalne žene); (f) poročeni par, ki po mnenju skupnosti nikakor ne »spada skupaj«, na primer zaradi prevelike razlike v letih, premoženju ali družbenem položaju (statusu); (g) tujca, ki pride, da bi se naselil, a ne plača »dobrodolice«; (h) homoseksualca, kroničnega pijanca, suroveža ali razgrajača; (i) notoričnega zapeljevalca mladih žensk; (k) dekle, ki zavrne snubca, ki uživa ugled med ljudmi, in sicer zaradi koga drugega, bogatejšega, starejšega ali tujca; (l) nosečo nevesto, ki se poroči v belem; (m) posameznika (obeh spolov), ki se ga drži sloves preživahnega predzakonskega spolnega udejstvovanja; (n) žensko, ki splošno nezakonskega otroka. Mačja godba pa ni bila namenjena zgolj grešnikom, ki so odtavali ali zabredli »predaleč« glede na prevladujoča (»patriarhalna«) pojmovanja o primernih spolnih, zakonskih in družinskih vlogah, ampak so jo uporabljali tudi zoper nepriljubljene ali osovražene uradne osebe, na primer zoper podkupljive ali prestroge magistrare, nasilne orožnike, posameznike, ki so nasilno novačili mornarje in vojake, »šušmarske« pridigarje, ohole gospodarje, ki so samovoljno odpuščali služabnike ali s silo izseljevali ljudi iz koč v trajnem najemu, pretirano vnete lovske čuvaje, ovaduhe, stavkokaze ... Po drugi strani pa je bila mačja godba neredko zgolj izgovor pijanske orgije, objestno in agresivno zabavo mladostnikov ali izsiljevanje. Kakor koli že, mačja godba je značilnost družbe, v kateri »pravičnost« še ni povsem v rokah (bolj ali manj odtujenih) državnih birokratov (tako imenovanih »pravnikov«), ampak za njeno uveljavljanje poskrbi kar skupnost sama. Tovrstna (»neformalna«) ljudska pravica ima seveda tako pozitivne kakor negativne plati, prednosti in pomanj-

kljivosti v primerjavi s formalnimi sistemi družbenega nadzorstva. Vsaj ko gre za reagiranje na očitne grešnike (oziroma hudodelstva, kot so nasilje do otrok ali žensk, zlorabe oblasti ali tatarske, oderuške in sleparske ekonomske prakse), pa se zdi, da lahko izginotje mačjih godb – skupaj s Thompsonom – celo obžalujemo.

Česa se lahko naučimo iz Thompsonovega socialnega zgodovinarstva? Možnih lekcij ni malo. Avtor med drugim pokaže, koliko vztrajnih in sistematičnih nadzorstvenih aktivnosti – na primer smrtnih in denarnih kazni, zapiranja (v ubožnice ali prisilne delavnice, *workhouses*), propagande, pridiganja, manipulacij, denarnih spodbud, (pre)vzgojnih ukrepov, prevar, izsiljevanj, groženj, neposrednega telesnega nasilja in discipliniranja, ki ga narekujejo delitev dela, ura, stroji, birokratska pravila in »vsevidna« očesa večjih ali manjših šefov – je bilo potrebnih, da so ljudje »nižjega reda« naposled le sprejeli (s figo v žepu ali brez nje) vrednote, normativne smernice, pričakovanja, prepričanja in vedenjske vzorce, ki so *sine qua non* za hiter kapitalistični ekonomski in družbeni razvoj, če že ne za »napredek«. Še važnejše je morda spoznanje, da lahko delovni reveži – oziroma objektivno podrejeni nasploh – pripravijo bogate/nadrejene do popuščanja (koncesij in takih ali drugačnih »korenčkov«) samo tako, da jim zvijejo roke, tj. z zares učinkovitim zastraševanjem. No, ta ugotovitev utegne bralca navdati z nostalgijo, zakaj videti je, da so v kriznih postmodernih časih prodajalci delovne sile tisti, ki trepetajo pred »delodajalci« oziroma jih preganjajo s tesnobo pregnete bojazni. Narobe svet? Ali pač »zgoj« idilične razmere za vladajoče, bogatine, preplačane in privilegirane (ter njihove kliente, odvisnike, podpornike, apologete in prilizovalce)? Da. Vendar ni nobenega razloga, zaradi katerega bi morala »družba« to groteskno, celo absurdno polarizacijo še naprej »stojno« prenašati. Za kaj takega ni niti moralnih, niti političnih, niti pravnih, niti ekonomskih razlogov. Vendar pa za »izhod« iz razrednega gospodstva ne zadoščajo zgolj »mačje godbe«, namreč posmehovanje, norčevanje, sramotenje in zastraševanje, s katerimi bi samopašne elite prisilili k »velikodušnosti« ali sporadičnim (in medijsko »pokritim«) gestam dobrotelčnosti. Ne, potrebni bi bili še mnogi drugi politični ukrepi, na primer korenita omejitev pravice do dedovanja, občutno zmanjšanje razlik v dohodkih, drastična obdavčitev odvečnega ali »presežnega« bogastva, zaplemba premoženja, ki ima v oči bijoče protipravno poreklo, odprava slehernega rentnega pridobitništva (tj. arhaičnega prilaščanja presežne vrednosti zgolj na podlagi pravnega »naslova« oziroma zunajekonomske, politične/državne prisile), nacionalizacija/socializacija bančnega in finančnega sektorja, demokratizacija ekonomskih organizacij in ekonomske politike »kot take« (namreč ključnih odločitev o tem, kaj naj se dela, kako naj se dela, kje naj se dela in koliko časa mora vsakdo delati) ... To bi bil, konec koncev, tudi nekakšen provizoričen program za kritično postmoderno

(»krizno«) kriminologijo, ki naj usmeri pozornost predvsem na strukturno nasilje oziroma nima zadržkov do vključitve v (razredni!) boj zoper sistem, ki omogoča, da si manjšina zakonito prisvaja nesorazmerno velik (odločno in neutemeljeno prevelik!) delež družbeno/skupno ustvarjenega bogastva, ob tem pa še pričakuje, da se nakopičeni plen pusti lepo pri miru, njene povampirjene, ostudno nabrekle predstavnike pa spoš-

tuje, občuduje in po možnosti celo posnema. Je to (še) »kriminal«? Tudi če ni, je razbohotena legalna kraja (in njene razvejene reperkusije) dosti hujša – družbeno bolj nevarna in škodljiva – kakor tisto, čemur smo se navadili reči »kriminal«.

Zoran Kanduč

Dr. Aleš Završnik (ur.): Kriminaliteta in tehnologija – kako računalniki spreminjajo nadzor in zasebnost ter kriminaliteto in kazenski pregon?

Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 2010, 149 str.

Tokrat bo najbolje, da začnem kar na koncu: odgovor na vprašanje, kaj naj bralec pričakuje, ko vzame v roke to knjigo, je kratek: izziv! Izziv najprej za vse tiste, ki si domišljamo, da je vrhunec informacijske tehnologije (IT) tipkovnica namesto svinčnika in bančna kartica namesto gotovine. Četudi je osrednja tema dela tehnološko podkrepjen razvoj in odziv na kriminaliteto, je izvrstno začetno branje za vsakogar, kdor želi (ponovno) poiskati osnovne koordinate v svetu, prežetem s tehnologijo. To nikakor ne pomeni, da je branje lahkotno: nasprotno, priča smo razvoju novih pojmovnih kategorij, s katerimi želimo opojmiti pojav informacijske tehnologije in njegovih družbenih vplivov. Na tej točki ponuja knjiga drugi izziv: izziv vsem tistim, ki smo se zazibali v varljivo udobje spoznanj pravne teorije in prakse. Knjiga nam je lahko v intelektualni užitek, ko v njej spremljamo razvoj novih (na primer digitalnega dokaza) in preoblikovanje že znanih pravnih institutov (na primer zasebnosti) ali družbenih pojavov (na primer nadzorovanje), ali pa v breme, če želimo vztrajati v pogubnem in samozadostnem dremežu predtehnološko prežete družbe. V vsakem primeru pa tega knjigi ni mogoče šteti v slabo: prej nasprotno.

Rdeča nit knjige je spoznanje, ki pravzaprav tli v vsakomer izmed nas vsak dan. Tehnologija je hkrati blagoslov in prekletstvo. Na nekoliko bolj pritlehni ravni vsi vemo, da brez računalnika in mobilnega telefona skoraj ni več (poklicnega) življenja, na drugi strani preklinjamo te nebodigatreba, ko se iztroši baterija, zmrzne naš najljubši pisarniški program in gre, recimo, deset strani prvovrstne tožbe, članka ali kuharskih receptov v nič. Preneseno v svet kriminalitete: smo v svetu tehnološko podkrepjenega nadzorstva kot odgovora na tehnološko podkrepjeno kriminaliteto. Vsi, ki nam zabrnijo alarmi ob besedi »nadzorstvo«, bomo ob branju te knjige hitro spoznali, da je dualizem nadzornik – nadzorovani preživet,

določena stopnja nadzora pa neizogibna. Spoznanje je – sploh za kazenskega pravnika – težko, ker sili v ponoven premislek, in to ne le o mehanizmih reagiranja na kriminaliteto, ampak tudi o mehanizmih preprečevanja kriminalitete. Ti so tu, na voljo in voljni, pri čemer se izmikajo ustaljenim kazensko-pravnim pojmovnim orodjem. Če so bili prikriti preiskovalni ukrepi še ne dolgo tega vrhunec proaktivnega delovanja zoper kriminaliteto, je danes drugače: nadzor je odkrit, vsenavzoč, pri njem pa zavestno sodelujemo sami. Kar poglejte malo levo in desno, ko se sprehajate po ulici, in preštejte kamere, ki vas spremljajo (veste, kdo lahko s posnetki razpolaga?). Ali pa preglejte svoj profil na priljubljenem internetnem socialnem omrežju, na katerem ste pravkar objavili, da greste junija na dopust ...

Knjiga ima štiri dele. V prvem delu dr. Aleš Završnik predstavi in kritično analizira t. i. nadzorstvene študije, seveda v luči informacijske tehnologije in možnosti, ki jih ta prinaša. Informacijska tehnologija vpliva na samo nadzorovanje posredno in neposredno. Posredni vplivi so posledica kulturne spremembe, ki so jo prinesli računalniki in avtomatizirana obdelava podatkov. Danes verjetno večina razume računalnike zgolj kot orodje, s katerim pač opravimo nalogo, ki smo se je lotili. Vendar pa je taka predstava napačna: uporaba tehnologije je dvosmerna, uporaba računalnikov tudi povratno vpliva na nas. Kot zapiše Završnik: »Ključno je zato na računalnike misliti kot na kulturne proizvode, ki nam pomagajo na nov način razumeti nas same, sodobne družbene razmere, odnose in institucije.« Za odzivanje na kriminaliteto je morda najpomembnejši prispevek informacijske tehnologije »spremenjena proizvodnja vednosti«, ki pravzaprav označuje nove načine pridobivanja, obdelave in uporabe velikih količin podatkov, s pomočjo katerih usmerjamo delovanje organov kazenskega pravosodja in s tem »upravljanje« kriminalitete – vse

od policije, katere vedno pomembnejša dejavnost predstavlja obveščevalna dejavnost, pa do sodišč, ki ponekod že odločajo o sankciji s pomočjo IT-podpore. Neposredni vplivi so vsem nam lažje zaznavni: tehnično podkrepjen vsakodnevni in vseprisotni nadzor, usmerjen na telo, pri katerem sodeluje ne le država (kot pregovorni Leviatan), ampak vedno bolj tudi zasebno-pravni subjekti, od velikih korporacij do nas samih.

Drugi del izpod peresa dr. Mateja Kovačiča je namenjen prikazu in primerjavi poti razvoja varstva zasebnosti na delovnem mestu, tj. v okolju, ki je že po sami naravi pravzaprav med najbolj nadzorovanimi okolji v naši družbi, tako v smislu uporabe proizvodnih sredstev v lasti delodajalca, pa do vezanosti na navodila delavcem. V tem smislu je prav delovno mesto idealen prikaz dometa možnosti, ki jih IT nudi za krepitev nadzora nad nami. Praktiki bodo v tem delu našli argumente in pravne vire, ki bodo lahko neposredno uporabni pri njihovem delu; prispevek dr. Kovačiča namreč postreže z najpomembnejšo domačo in tujo sodno prakso, s tem pa tudi z argumenti, po katerih so posegla ameriška, evropska in slovenska sodišča.

Tretji del je namenjen »temnejši« strani družbenih vplivov razvoja IT, tj. kibernetiki kriminaliteti. Marko Rusjan in mag. David Modic predstavljata pojav hekerstva in najbrž vsem nam znana nigerijska prevarantska pisma. Prvi prikaže hekerstvo kot družbeno držo, filozofijo, ponuja njegovo definicijo in predstavlja različne pojavnne oblike, med katere sodi tudi piratstvo, ter družbene (državne in zasebne) odzive nanje. Drugi analizira pojav prevarantskih pisem. Med pomenljivimi ugotovitvami avtorjev je gotovo tudi opozorilo, da – v nasprotju z večinskim prepričanjem – oba pojava obstajata tudi neodvisno od orodij, ki jih nudi informacijska tehnologija. Zato gre v obeh primerih za poučni študij primerov »tehnološko okrepljene« kriminalitete, s katerima smo se ob poplavi *junk mailov* v skušnjavah omrežij *p2p* verjetno tudi sami srečali.

Zadnji, četrti del obravnava nasprotni pol, tj. metode »tehnološko okrepljenega« odziva na kriminaliteto. Dr. Liljana Selinšek predstavi pojem digitalnega dokaza, Janko Šavnik pa predstavi načela in metode t. i. računalniške forenzike in vlogo sodnega izvedenca za računalniško forenziko. Dr. Liljana Selinšek je v slovenskem kazensko-procesnem prostoru orala ledino z obravnavo elektronskih, zlasti digitalnih dokazov, in v tem smislu je treba šteti njen prispevek za obvezno branje, če želimo razumeti razvoj sodne prakse in zakonodaje kazenskega postopka (zlasti novelo ZKP-J ter 219.a in 223.a člen ZKP). Enako velja za prispevek o računalniški forenziki: policisti, tožilci in sodniki praviloma ne obvladujejo strokovnih in tehničnih znanj, ki so potrebna za verodostojno izvedbo preiskovanja in dokazovanja s pomočjo elektronskih naprav. Prav s tem poglavjem je krog, ki ga na začetku zastavi Aleš

Završnik, sklenjen: razvoj dokaznega prava v družbi informacijske tehnologije je neposreden odraz »spremenjene proizvodnje vednosti«, udeleženci kazenskega postopka, zlasti sodniki, pa vedno bolj intenzivno (in že dalj časa) doživljajo (kulturno) preobrazbo, ki se kaže v prenosu dejanske moči odločanja s sodnika na tiste, ki imajo potrebna specialna strokovna znanja.

Za konec: morda kdo poreče, da je pisati o tem leta 2011 tako kot čakati trideset let na vlak, ki je že odpeljal, a razprava o dopustnosti uporabe obstoječih tehnologij še vedno traja in najbrž nikoli ne bo potihnila. Knjiga razkriva, da trenutno nimamo izbranih izhodišč odzivanja na razmah državnih, paradržavnih ali zasebnih (!) nadzorstvenih mehanizmov. In kar je še huje, ob vedno bolj dinamičnem razvoju IT je pričakovati, da jih najbrž tudi nikoli ne bomo imeli. Za pravnike, ki o dvajset let starem pravnem institutu govorimo običajno kot o rezultatu »novejšega pravnega razvoja«, je to skoraj civilizacijski, razumljiv šok. Če kdaj, potem je prav danes razvidna nemoč pravnika, ki vztraja pri hermetični zaprtosti svoje pravne panoge. Knjiga je zato hkrati tudi izvrsten prikaz, zakaj pravniki moramo segati po spoznanjih drugih naravoslovno-tehničnih in družboslovnih ved, v tem primeru kriminologije.

Primož Gorkič